

HALVARD HAUKELAND FREDRIKSEN
GJERMUND MATHISEN

EOS-
RETT

4. UTGAVE

FAGBOKFORLAGET

HALVARD HAUKELAND FREDRIKSEN
GJERMUND MATHISEN

EOS-
4. UTGAVE
RETT

FAGBOKFORLAGET

FORORD

EØS-avtalen er uten sammenligning den største og mest inngripende folkerettslige avtale Norge har inngått. Omfanget gjenspeiler formålet: å integrere de deltagende EFTA-statene i EUs indre marked. Reguleringen av dette markedet er i stadig utvikling, både i dybde og bredde, og dekker i dag spørsmål som rekker godt utover en tradisjonell forståelse av markedsrett. EØS-regler som gir rettigheter til personer som ikke er økonomisk aktive, eller som knytter EFTA-statene til EUs klimapolitikk, er to eksempler.

For å håndtere de rettslige utfordringer EØS-avtalen fører med seg på nær sagt alle rettsområder, kreves grunnleggende kjennskap til avtalens materielle hovedregler om «de fire friheter» og det institusjonelle rammeverket som er etablert for å gjennomføre og håndheve disse reglene. Uansett hvilke deler av EØS-retten man beskjeftiger seg med, er det videre påkrevd med kjennskap til EØS-rettslig metode og til reglene om EØS-rettens gjennomføring og gjennomslag i nasjonal rett. Disse generelle EØS-rettslige spørsmål er emnet for denne boken.

På EØS-rettens område går utviklingen fort, og mye har skjedd på de snart fire årene som har gått siden tredjeutgaven av denne boken kom ut i 2018. En rekke nye EU-rettsakter er innlemmet i avtalen, inkludert flere av prinsipiell betydning – blant annet knyttet til EØS-avtalens saklige virkeområde og EFTA-statenes deltakelse i ulike EU-byråer. EU-domstolen, EFTA-domstolen, Den europeiske menneskerettsdomstolen og Høyesterett har alle kommet med viktige avgjørelser som hører med i en oppdatert fremstilling av EØS-retten.

Høsten 2019 ble det kjent at norske trygdemyndigheter i en årrekke hadde oversett at EØS-avtalen gir rett til å oppholde seg i andre EØS-stater mens man mottar sykdomsrelaterte kontantytelser fra NAV. Som følge av feilen fikk et betydelig antall personer stanset sine ytelser, og ble utsatt for urettmessige tilbakebetalingskrav. Mange ble anmeldt og dømt for trygdesvindel. Granskingen av skandalen avdekket flere svakheter knyttet til gjennomføringen av trygdeforordningen (forordning 2004/883), som dels skyldes mer generelle utfordringer knyttet til gjennomføringen av forordninger i norsk rett. I fravær av EØS-tilpasninger i trygdelovgivningen viste

det seg at hverken saksbehandlerne i NAV, advokatene/forsvarerne, påtalemyndigheten eller domstolene fanget opp at folketrygdlovens krav til opphold i Norge kunne være EØS-rettslig problematisk. Heller ikke i den trygderettslige litteraturen var EØS-rettens betydning problematisert. Det viste seg altså at i saker hvor EØS-dimensjonen ikke lå i dagen alt i utgangspunktet – ofrene var gjennomgående norske statsborgere som ikke hadde vært økonomisk aktive i noen annen EØS-stat før de i henhold til intern norsk trygderett ble tilkjent de aktuelle ytelsene – ble EØS-retten oversett. For oss som forfattere av en lærebok i EØS-rett er dette tankevekkende. Det er tydelig at vi ikke har lykkes godt nok i vårt forsøk på å bidra til utviklingen av den EØS-rettslige ryggmargsrefleksen som alle norske jurister må ha for å unngå at EØS-retten havner i en blindsoner. I denne utgaven har vi forsøkt å ta konsekvensene av dette, blant annet ved å fremheve hovedprinsippene som ligger til grunn for reguleringen av det indre marked, og hvordan det generelt kan være til god hjelp å tenke på EØS *som om det var en stat*, med Norge som en av nå 30 «delstater». Vi har også lagt til noen betraktninger om det mye omtalte «handlingsrommet» som EØS-avtalen i ulike sammenhenger overlater til nasjonal politikk, og den tidvis noe forvirrede diskusjonen om dette handlingsrommet generelt er stort eller lite.

Et knapt halvår etter at *NAV-saken* sprakk, kom koronaviruset (covid-19) til Europa i mars 2020. Både EU og Norges håndtering av pandemien har gitt opphav til en rekke EØS-rettslige spørsmål. Stengte grenser innad i EØS er et særlig klart eksempel, men pandemien har også gitt opphav til EØS-spørsmål om statsstøtte til næringslivet, eksportrestriksjoner på smittevernustyr, felles godkjenning av vaksiner mv. Koronarelaterte spørsmål av mer generell interesse for forståelsen av EØS-retten er forsøkt innarbeidet.

Krav på særlig interesse i en oppdatert fremstilling av EØS-retten har også de eskalerende rettsstatsutfordringene i Polen og Ungarn, som har beskjeftiget EU-domstolen ved en rekke anledninger de siste årene, og som gir opphav til grunnleggende spørsmål om gjensidig tillit mellom nasjonale myndigheter og domstoler også i EØS-rettslig sammenheng.

Siden forrige utgave av boken har EU og EØS for første gang mistet en medlemsstat. Etter langvarige og vanskelige forhandlinger med EU forlot UK både EU og EØS i januar 2020, med overgangsordninger som varte frem til 1. januar 2021. I dag reguleres britenes adgang til EØS av tradisjonelle og langt mer avgrensede frihandelsavtaler med henholdsvis EU og EØS/EFTA-statene. De EU- og EØS-rettslige sidene ved «Brexitt» som vi mener er av prinsipiell interesse for forståelsen av EØS, har vi forsøkt å få med. På flere punkter gir den nye handelsavtalen mellom EU og Storbritannia et godt sammenligningsgrunnlag for å drøfte EØS-avtalens styrker og svakheter.

For øvrig vil vi heller ikke i denne utgaven gå nærmere inn på de mer overordnede demokratiutfordringene som er forbundet med den spesielle tilknytningsform til EU som EØS-avtalen innebærer. Våre ambisjoner er begrenset til å fremstille det rettslige rammeverket som de deltagende EFTA-statene har valgt for å få tilgang til EUs indre marked. Vi håper samtidig at en oppdatert fremstilling av EØS-retten kan bidra til en opplyst debatt om Norges tilknytning til EU.

Som de tidligere utgavene er denne utgaven et fellesprosjekt. Resultatet er en bok med færre feil og mangler enn hva vi kunne klart hver for oss, men vi har nok heller ikke denne gang klart å luke bort alle. Dessuten er det rom for ulike syn på så vel tilnærming som standpunkt til en rekke av de spørsmål vi tar opp. Tilbakemeldinger mottas gjerne, fortrinnsvis på e-post til halvard.fredriksen@uib.no.

Bergen/Brussel, november 2021

Halvard Haukeland Fredriksen Gjermund Mathisen

INNHOLDSFORTEGNELSE

KAPITTEL I

EØS-AVTALEN OG EUs INDRE MARKED	19
1 Innledning	19
1.1 EFTA-statene som assosierte medlemmer av EUs indre marked	19
1.2 EØS-avtalens tilblivelse og utvikling	25
1.3 EØS-avtalen som en «blandet avtale»	28
1.4 EØS-avtalens stilling i EU-retten	29
2 Om EFTA og EØS	32
3 Oversikt over EØS-avtalens oppbygning og innhold	35
3.1 Bakgrunn: oppbygningen av EUs regulering av det indre marked	35
3.1.1 Traktatene.....	35
3.1.2 Pakten om grunnleggende rettigheter	37
3.1.3 Uskrevne rettsprinsipper	39
3.1.4 Lovgivningsmessige rettsakter (nivå 1-rettsakter).....	42
3.1.5 Utfyllende EU-regelverk (nivå 2-rettsakter)	44
3.1.6 Rekommandasjoner og uttalelser	45
3.1.7 Nærmere om reguleringen av det indre marked: Koordinering, minimumsharmonisering og totalharmonisering	45
3.2 EØS-avtalens oppbygning	47
3.3 Uskrevne EØS-rettslige prinsipper?	52
3.4 EØS-avtalen som grunnlag for en egen «rettsorden»?	54
3.5 Forholdet mellom EØS-avtalens hoveddel og vedlegg.....	55
3.6 Forholdet mellom EØS-avtalen og annen EØS-rett	57
3.7 Betydningen av EU-rett som ikke er en del av EØS-avtalen	57
3.8 Problemet med «the Widening Gap».....	61
3.9 EØS-avtalens geografiske virkeområde.....	61
3.10 Forholdet til WTO-regimet og bilaterale frihandelsavtaler mellom EU og EFTA- statene.....	65
3.11 EØS-avtalen og avtalepartenes frihet til å inngå traktater med tredjestater	67
3.12 EØS-finansieringsordningene	68
4 Homogenitetsprinsippet	70
5 Gjensidighet som grunnleggende EØS-rettslig prinsipp?	79
6 Prinsippet om lojalt samarbeid	80
7 Grunnleggende rettigheter	82
8 Oversikt over den videre fremstillingen av EØS-retten	84

KAPITTEL II

DEN MATERIELLE EØS-RETEN	87
1 Det indre marked – en introduksjon	87
2 Oversikt over den materielle EØS-retten	91
2.1 Forbudet mot diskriminering på grunnlag av nasjonalitet	91
2.2 De fire friheter: fri bevegelse for varer, personer, tjenester og kapital	93
2.3 Særlig om fri bevegelse for fysiske personer – utviklingen av en generell rett til fri bevegelse for alle EØS-borgere	94
2.4 Konkurransereglene inkludert statsstøtte	96
2.4.1 Innledning	96
2.4.2 Konkurransereglene for foretak	97
2.4.3 Statsstøttereglene	99
2.5 Anbudsregelverket (offentlige anskaffelser)	102
2.6 Immaterialrett	104
2.7 Markedsregelverkets indre sammenheng og samlede rekkevidde	105
2.8 Utfyllende og tilgrensende regler – mer om dybden og bredden i den materielle EØS-retten	109
3 Nærmere om grunnfrihetene	113
3.1 Innledning	113
3.2 Utgangspunktet: EØS-avtalen forbyr restriksjoner på de fire friheter	114
3.3 Virkeområde	115
3.3.1 Grunnfrihetene kan bare anvendes i situasjoner med særskilt EØS-tilknytning	115
3.3.2 Særlig om opprinnelseskravet for varer	117
3.3.3 Grunnfrihetene gjelder ikke alle typer varer – og heller ikke tjenester mv. som er «uatskillelig» knyttet til varer som faller utenfor	118
3.3.4 Utøvelse av offentlig myndighet er unntatt	119
3.3.5 Avgrensning mot misbruk av grunnfrihetene	120
3.3.6 Hvilken frihet?	120
3.4 Restriksjonsbegrepet	122
3.4.1 Det offentlige tiltak som restriksjoner	122
3.4.2 Privates tiltak som restriksjoner	124
3.4.3 Direkte diskriminerende tiltak	125
3.4.4 Indirekte diskriminerende tiltak	126
3.4.5 Andre tiltak som gjør bruk av grunnfrihetene mindre attraktiv	130
3.4.6 Mer om grensene for restriksjonsbegrepet	132
3.5 Forbehold for forskjellsbehandling som kan forklares med objektive forskjeller	134
3.6 Rettferdiggjøring av restriksjoner	136
3.6.1 Innledning	136
3.6.2 Legitime formål	137
3.6.3 Proporsjonalitet	141
3.6.3.1 Innledning	141
3.6.3.2 Egnethet	142

3.6.3.3	Nødvendighet	144
3.6.3.4	Forholdsmessighet i snever forstand	150
3.6.3.5	Nærmere om forholdet mellom nødvendighet og forholdsmessighet i snever forstand	152
3.6.3.6	Rettssikkerhetsprinsippet som skranke	154
3.6.3.7	Bevisspørsmål	155
4	Grunnfrihetene og sekundærretten	159
4.1	Innledning	159
4.2	Noen utgangspunkter – når må man begynne i sekundærretten, og når må man gå direkte til grunnfrihetene?	160
4.3	Anvendelse av grunnfrihetene i tillegg til, eller i forlengelsen av, sekundærretten – harmonisering og koordinering	161
4.4	Sekundærretten kan regulere alle varer og tjenester – og rent interne situasjoner	164
4.5	Noen ganger påvirker sekundærretten fortolkning og anvendelse av grunnfrihetene	165
4.6	Ikke all sekundærrett er lik – kodifisering vs. ny regulering	166
4.7	Misbruk av sekundærretten	166

KAPITTEL III

INSTITUSJONENE	169
1 Innledning – topilarsystemet	169
2 EU-pilaren	172
2.1 EU-institusjonene som EØS-organer	172
2.2 Det europeiske råd	172
2.3 Europaparlamentet	174
2.4 Rådet	176
2.5 Kommisjonen	178
2.6 EUs utenrikstjeneste (EEAS)	182
2.7 EU-byråer	184
2.8 EU-domstolen	186
3 Felles EØS-organer	193
3.1 EØS-rådet	193
3.2 EØS-komiteen	194
3.3 Andre felles EØS-organer	195
4 EFTA-pilaren	196
4.1 EFTA-statenes faste komité	196
4.2 Rådgivende EFTA-organer	199
4.3 EFTAs overvåkningsorgan (ESA)	200
4.4 EFTA-domstolen	202
4.5 EFTAs revisjonsråd (EBOA)	208

KAPITTEL IV

LØPENDE ENDRING AV EØS-AVTALEN	209
1 Forutsetningen om dynamisk homogenitet	209
2 Bakgrunn: endring av den EØS-relevante EU-retten	209
3 EFTA-statenes mulighet for å påvirke utviklingen av den EØS-relevante EU-retten	212
4 Alternativene for endring av EØS-avtalen	215
5 Endring av EØS-avtalen gjennom nye avtaler mellom avtalepartene	216
6 EØS-komiteens kompetanse til å endre EØS-avtalen	217
6.1 Endring av avtalens vedlegg	217
6.2 Endring av utvalgte protokoller	217
6.3 Spørsmålet om EØS-relevans	218
6.4 EØS-komiteens kompetanse til å modifisere rettsakter som innlemmes i EØS-avtalen	223
6.5 EØS-komiteens kompetanse til å utvikle samarbeidet på nye områder – EØS-avtalens del VI og protokoll 31	225
6.6 EØS-komiteens kompetanse til å påvirke tolkningen av EØS-avtalen	227
6.7 EØS-komiteens kompetanse – juss eller politikk?	228
7 Vetoretten	231
8 Utfordringer knyttet til forsinket endring av EØS-avtalen	234
9 Forenklede prosedyrer på matvare- og veterinærfeltet	237
10 Midlertidige endringer av EØS-avtalen	238
11 Stortingets rolle ved endring av EØS-avtalen	240
12 Endring av EØS-avtalen gjennom dynamisk fortolkning	241
13 Oppdatering av EØS-avtalens hoveddel?	246

KAPITTEL V

HÅNDHEVELSE OG KONTROLL - EØS-RETTENS VOKTERE	249
1 Hovedregelen: nasjonal håndhevelse av EØS-retten	249
2 EØS-rettslige krav til nasjonale forvaltningsmyndigheter og nasjonal forvaltningsrett	251
2.1 Utgangspunktet: EØS-statenes forvaltningsrettslige autonomi	251
2.2 Forbudet mot nasjonalitetsbasert diskriminering og restriksjoner på de fire friheter	252
2.3 Forvaltningen som adressat for den EØS-rettslige lojalitetsplikten – ekvivalensprinsippet, effektivitetsprinsippet og kravet til god forvaltning	253
2.4 Lojalitetsplikten og overnasjonalt forvaltningssamarbeid i EU/EØS – gjensidig anerkjennelse og gjensidig tillit	255
2.5 Sekundærrett med krav om og til bestemte forvaltningsorganer	257
2.6 Sekundærrett med krav til samarbeid med forvaltningsmyndigheter fra andre EØS-stater og Kommisjonen/ESA	261
2.7 Andre saksbehandlingsregler fastsatt i sekundærretten	264

3	Overnasjonal kontroll med nasjonal gjennomføring og håndhevelse av EØS-retten	264
3.1	Kommisjonens og ESAs generelle kontroll med EU/EØS-statene	264
3.2	Forsterket overnasjonal kontroll med nasjonale myndigheters etterlevelse av EØS-retten på visse områder	267
4	Overnasjonal håndhevelse av EØS-retten direkte overfor private	272
4.1	Innledning	272
4.2	Konkurranseretten	273
4.3	Statsstøtteretten	275
4.4	Andre tilfeller av overnasjonal håndhevelse direkte overfor private.....	276
5	Samarbeid mellom Kommisjonen og ESA	280
6	Private som voktere av EØS-avtalen?	282

KAPITTEL VI

	EØS-DOMSTOLENE	285
1	Innledning: ikke én, men mange EØS-domstoler	285
2	Prinsippet om effektiv rettsbeskyttelse	287
3	EØS-rettslige krav til nasjonal prosessrett	289
4	Tolkningsspørsmål fra nasjonale domstoler	293
4.1	Forhåndsavgjørelser fra EU-domstolen etter TEUV artikkel 267	293
4.2	Rådgivende uttalelser fra EFTA-domstolen etter ODA artikkel 34	298
5	Traktatbruddsøksmål	308
6	Ugyldighetssøksmål	310
7	Passivitetssøksmål	314
8	Erstatningssøksmål	315
9	Tvisteløsning ved uenighet mellom EU og en eller flere av EFTA-statene	316
10	Avslutning: Er rettsbeskyttelsen i EFTA-pilaren god nok?	320

KAPITTEL VII

	TOLKNING AV EØS-AVTALEN	323
1	EØS-avtalen og folkerettslige tolkningsregler	323
2	Bakgrunn: Grunnlag og rammer for EU-domstolens tolkningslære	324
3	Fortolkning av EØS-regelverk – en tolkningsprosess i to trinn	328
4	Første trinn: Tolkning av den underliggende EU-retten	329
4.1	Autonom og ensartet fortolkning	329
4.2	Flerspråkligheit – opptil 24 språkversjoner	330
4.3	Kontekstuell og formålsorientert fortolkning.....	332
4.4	Nærmere om kontekstuell fortolkning	333
4.4.1	Fra umiddelbar kontekst til fortolkning i lys av hele EU-retten.....	333
4.4.2	Tolkning i lys av primærretten.....	334
4.4.3	Tolkning i lys av sekundærrettens hierarkiske oppbygning	336
4.4.4	Tolkning i lys av EUs internasjonale forpliktelser.....	337

4.4.5	Fortalene	338
4.4.6	Forarbeider	339
4.4.7	Etterarbeider	341
4.5	Nærmere om formålsorientert fortolkning.....	341
4.6	Spesielle uttrykk for kontekstuell og formålsorientert fortolkning.....	345
4.6.1	Utvidende fortolkning av hovedregler – snever fortolkning av unntak	345
4.6.2	Effet utile som tolkningsprinsipp	347
4.7	EU-domstolens avgjørelser som prejudikater	347
4.7.1	EU-domstolen som prejudikatdomstol	347
4.7.2	Tolkning av EU-domstolens avgjørelser.....	348
4.7.3	Betydningen av ulike språkversjoner av EU-domstolens praksis.....	351
4.7.4	Nærmere om avgjørelsens prejudikatverdi.....	353
4.7.5	Betydningen av generaladvokatens innstillinger	354
4.7.6	Betydningen av praksis fra Underretten	356
4.8	Praksis fra EFTA-domstolen og EMD	356
5	Andre trinn: vurdering av om den EU-rettslige løsningen kan overføres til EØS-retten	358
5.1	Homogenitetsprinsippets gjennomslagskraft.....	358
5.2	Betydningen av den islandske og den norske ordlyden av EØS-bestemmelser ..	359
5.2.1	Homogenitetsprinsippet og EØS-spesifikke språkversjoner	359
5.2.2	EFTA-domstolen og flerspråklige EØS-bestemmelser.....	360
5.3	Betydningen av avtalepartenes forutsetninger og forventninger.....	361
5.4	Avvikende tolkning på grunn av forskjeller i virkeområde og formål mellom EU- og EØS-retten?	363
5.5	Nærmere om endringer av EU-retten uten tilsvarende endringer av EØS-avtalen regelverket	365
6	Nærmere om rettspraksis fra EU-domstolen, EFTA-domstolen og nasjonale domstoler	366
6.1	Tilfeller av motstrid mellom EU-domstolens og EFTA-domstolens fortolkninger av EØS-retten	366
6.2	Er EFTA-domstolen «mer katolsk enn paven»?.....	370
6.3	Fortolkning av EFTA-domstolens flerspråklige rettspraksis	371
6.4	Betydningen av praksis fra EFTA-statenes øverste domstoler	373
7	Norske domstolers fortolkning av EØS-avtalen.....	375

KAPITTEL VIII

GJENNOMFØRING OG GJENNOMSLAG - EØS-RETEN

I	NASJONAL RETT.....	383
1	Bakgrunn: EØS-avtalens gjennomslag i EU-pilaren	383
2	Gjennomføring og gjennomslag i EFTA-pilaren – homogenitetsprinsippet betydning	387

3	 Lovgivers gjennomføring av EØS-retten i nasjonal rett – inkorporasjon og transformasjon.....	390
3.1	Dualisme som utgangspunkt.....	390
3.2	Gjennomføringen av EØS-avtalens hoveddel	391
3.3	Gjennomføringen av uskrevne EØS-rettslige prinsipper.....	394
3.4	Gjennomføring av forordninger	395
3.5	Gjennomføring av direktiver.....	400
3.6	Gjennomføring av beslutninger	404
3.7	Plikt til å tilpasse annen nasjonal rett til gjennomførte EØS-regler?.....	405
3.8	EØS-rettens krav til nasjonale sanksjoner	407
3.9	Forvirkninger av rettsakter som er vedtatt innlemmet i EØS-avtalen	410
3.10	Forskuttet gjennomføring.....	412
4	 Gjennomføring via tolkning: EØS-konform fortolkning av nasjonal rett.....	413
4.1	Bakgrunn: EU-rettens krav på EU-konform fortolkning av nasjonal rett.....	413
4.2	EØS-rettens krav på EØS-konform fortolkning av nasjonal rett	417
4.3	Presumpsjonsprinsippet	422
4.4	Nærmere om EØS-rettens plass ved tolkning av norsk rett	426
5	 Gjennomførte EØS-reglers gjennomslag i nasjonal rett.....	428
5.1	Bakgrunn: EU-rettens krav på forrang.....	428
5.2	EØS-rettens krav på å gå foran nasjonal lov.....	430
5.3	Fortrinnsbestemmelsen i EØS-loven § 2.....	433
5.4	Gjennomførte EØS-reglers gjennomslag hos nasjonale forvaltningsmyndigheter.....	439
5.5	Forfatningsrettslige skranker?	441
6	 Ikke-gjennomførte EØS-reglers gjennomslag i nasjonal rett.....	443
6.1	Innledning	443
6.2	Bakgrunn: EU-rettens prinsipp om direkte virkning	444
6.3	Et EØS-rettslig prinsipp om direkte virkning?	447
6.4	Rettsområder med generelle folkerettsreservasjoner	450
6.5	Sikrer norsk rett EØS-retten direkte virkning også på andre rettsområder?	451
7	 Meldeplikter som virkemiddel for å sikre EØS-retten gjennomslag i nasjonal rett.....	455
8	 Gjennomføring og gjennomslag i tilfeller med overnasjonal håndhevelse	458
9	 Krav på tilbakebetaling av EØS-stridig oppkrevde skatter og avgifter	460
10	 Statlig erstatningsansvar for mangelfull gjennomføring av EØS-forpliktelser	461
10.1	Bakgrunn: EU-statenes erstatningsansvar for brudd på EU-rettslige forpliktelser.....	461
10.2	Prinsippet om statlig erstatningsansvar for mangelfull gjennomføring av EØS-forpliktelser	462

KAPITTEL IX**RETTSFØLGER AV BRUDD PÅ GJENNOMFØRTE EØS-REGLER 467**

1	EØS-rettslige krav til nasjonale rettsfølger	467
2	EØS-regler med krav til særskilte rettsvirkninger	469
3	Reparasjon av EØS-stridige forvaltningsvedtak	471
4	Krav på tilbakebetaling av EØS-stridig oppkrevde skatter og avgifter	473
5	Offentligrettslig erstatningsansvar ved brudd på EØS-retten	473
5.1	Prinsippet om statlig erstatningsansvar for brudd på EØS-retten og nasjonal erstatningsrett	473
5.2	EØS-ansvarets rekkevidde – staten som ansvarssubjekt	474
5.3	Ansvarsvilkårene	476
5.4	EØS-ansvarets forhold til etablert norsk erstatningsrett	484
6	Privatrettslig erstatningsansvar ved brudd på EØS-retten	485

KAPITTEL X**LITTERATURLISTE OG REGISTRE 487**

1	Litteraturliste	487
2	Rettspraksis	496

STIKKORDREGISTER 505